

РІЗДВО В ТАБОРАХ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ

Так час біжить, і не помічуєш, що від того, як ми святкували великі свята по таборах, давно прогуло чверть століття. Багато-багато від того часу змінилося. А люди? Чи живуть вони, ті сотні-тисячі захоплених своєю роботою, повних надій, сподівань молодих людей, що тільки і мріяли про те, щоб побачити вільною своєю дорогою Україну, захити на ній правдиво „щасливим радісним життям“? Поперед очима спливають їх багато. На голову наводять спогади про безліч балачок, виривають ясні образи розумних облич поважних „дядьків“, статечних, то по-дитячому довірливих, то знову хитрих-прехитрих, а то й озлоблених від нелегкого життя полоненого, який на довгі роки і дружину покинув, і діти, і своєї землі шматок, і те чудове українське небо, заспане безлічно зір у місячну різдвяну морозну ніч, і ніякі слова не можуть поправити його важкого настрою. Цих останніх певно в живих немає, бо вже й тоді вони були літні — а від того часу минуло двадцять п'ять років такого нелегкого життя. Правда, дехто відгукувався листами, в роках 1939—1941, але ж з них віяло такою нещирістю, а нерозумною безнадійністю, що записані рядки не залишали ніякого враження. Та й було їх мало — дуже мало. Та бо і з тих, що були тоді молоді, невблаганна доля певне мало кого пощадила. А ще 1927 року доводилося де з ким бачитися, говорити, перекидатися поглядами щодо майбутнього. Не думаю, щоб життя своє зберегли. Коли 1927 року мій приятель, селянин із-під Харкова, не мав за що приїхати до тодішньої столиці України, щоб зо мною побачитися, то де вже по п'ятнадцятих тяжких, таких на зміни багатих роках, йому дотягати до п'ятого десятиліття життя (йому було тоді під тридцять!) А їх було так багато тих ширших приятелів, а таких добрих робітників! І кілька вони зробили на своїх місцях, повернувшись з неволі додому! Доводилося зачувати, що у громадській роботі вони скрізь перед величчю селом та містечком — та як довго, що потім із ними сталося, хто може знати... Яка шкода, що виявився тільки перший том цікавої й важкої праці проф. Омеляна Терлецького про роботу між полоненими в таборі Раштадті (Баденщина). Другий том про табір Ведлар так і досі спочиває в автора в його домашній архіві, і так само, зібраний у нього, лежить невикористаний матеріал про зальцведельський табір. Правда — силу матеріалу збережено в українському Музеї в Празі, але ж чи не тепер такі часи, щоб хто взявся за їх опрацювання? Давні таборові робітники, що опинилися на еміграції або в Галичині, старіються, декого з давніх „Просвітніх Виділів“ вже і в живих немає. Давно вже нестало Гаврилка, Петро Чикаленко помер по дорозі на заслання, немає вже в живих проф. Степана Стоцького, Гуцайла, Ведмедя, Б. Ленкого, перестався Голубець, про декого і слух загинув, як ось про Домбчевського, про Бензю, про Івана та Василя Морозів, про Бондаренка, про Падалку, про Миколу Чайківського...

Та вертаймося до самої справи. У перших двох роках таборової праці Різдвяні свята проходили якось не зовсім організовано, то якось мало що лишилося з них у голові. Пригадую собі, що 1915 р. у Фрайштадті в Горішній Австрії відбулося святкування з гарною промовою одного полоненого, з цією низкою декламацій і хорів, які можна було склеїти в початках таборової праці (вона почалася щойно у грудні 1914). Але ж і це свято, чисто українське свято, викликало серед „посалдачених“ полонених, які говорили жаргоном і почували себе ще „малоросами“ та боялися своїх підпалорщиків, які їм погрозували карами за участь у праці — велике враження: люди дякували за свято, а ввечір скрізь по бараках ходили з колядами від барака до барака колядники, і їх частували, хто чим мав. Тоді вперше мені довелось почути чудову коляду „Видить Бог, видить Творець“, яка виходила в наших полонених (співали на три голоси!) напричуд гарно. Була спроба і зі звізду ходити, бо матеріалу в місті на неї можна ще 1915 р. було дістати, і ця звізда теж робила своє між полоненими: відчувалася різдвяний настрій, якимось теплом віяло від людей, що тоді ще вовком дивилися на нас, уважаючи нас не за братів, а за платних австрійських агентів, яким не то що вірити не можна, а яких, як щодо чого, можна (і треба!) почастивати каменюкою в голову. І якось так нам здавалося, що від Різдва 1915 р., від свята, що його для полонених ми влаштували в найбільшому таборовому бараці (пізнішій чайні), до нас люди почали підходити ближче, хоч відносини все ще були дуже й дуже напружені...

Але ж уже через рік, коли ми дістали свого панотця (о. Гидий з Буковини, визволений з Талергофу, куди попав за свою опозицію до панівного на нашій Зеленій режиму!), коли вже у Фрайштадті грав театр, зорганізований пок. Іваном Птицею (помер на колишній Чехословащині, де скінчив консерваторію), коли вже широко пішла таборова робота, коли від червня виходив уже таборовий тижневик „Розвага“ — таборове свято Різдва мало інший уже характер. У „Розвазі“ появилася з приводу свята настроєва популярна стаття, і, крім неї, декілька спогадів полонених про різдвяні звичаї в їх околицях. У театральному бараку люди, побачивши декорації українського села взимі, змальовані вміло талановитим маляром Юрієм Балицьким (убитий большевиками 1918 р.) від захоплення — плакали і не находили слів подяки за гарний вечір, який зготувала їм таборова організація. Різдвяну виставу доводилося кілька разів повторити...

Але ж незатертим залишається образ різдвяного святкування в таборі Зальцведелі 1917 р. Ще тоді ні-хто не думав про те, що місяців через два, прийдуть події, які приспішать кінець війни. Тоді ще жили в

в таборах тільки одним бажанням — щоб якнайшвидше скінчилася війна, та щоб усі могли повернутися на Україну. Тимто і про це, не про що інше міг говорити у своїй теплій святковій промові тодішній голова зальцведельського „Просвітнього Виділу“ — д-р З. Кузеля. Така промова була офіційною частиною свята — вона несподіванкою не була. Зате решта програми була чимось таким, що розхвилювало всіх, які встигли захопити місце у великому таборовому театрі, збудованому вже не як звичайний барак, а просто таки як яка зала, дарма що з дощок. До святкування готовилася т. зв. артистична таборова секція доволі і держала цілу програму від сторонніх у тайні. Передусім мене привезли були написати драматичний різдвяний образ, де довелось зібрати всі наші подільські різдвяні звичаї. Таборовий режисер, Данило Шербина, родом із Херсонщини, не знав цих звичаїв, бо їх уже в його околиці не було. Довелося робити вказівки. Але ж вивів він цей образ напричуд. І досі бачу маленького ростом Мормула під вікном сільської хати, як при каганці дочитує книжку, як мати розказує дітям, щоб ялося робити на Святий вечір, про те, як входить батько (Бутенко — старий чоловік, дуже талановитий, скінчив таборову школу), наймит і т. д. Я не бував на пробах, давав поради Шербині поза пробами, але ж зробив він із цього образка просто цяцю. Подільські, волинські і київські земляки „ахали“ під час вистави, так захопила їх помистейському проведена гра!

Ні, про Шербину треба окремо згадати. Кінчив він київську драматичну школу, мав дуже добру дикцію, гарно декламував, навіть такі речі, до яких стояв далеко (напр., на тому вечорі Ленкого „На святий вечір“, який я йому проказав з пам'яті), був незрівняним режисером, закоханим у театр, але ж сам не любив грати, бо був малий ростом (хоч його гра в ролі Финдички в „По реввізі“ — це був просто шедевр!), зате виступав у хорі, і дуже гарно грав на бандурі. Українсько-німецьке товариство в Берліні влаштувало час-до-часу українські вечори, і на них дозволяла Шербині виступати. Суворий до себе і до всіх, що працювали в театрі — він поставив його в Зальцведелі дуже високо. Все вмів вишукати для театру людей, усе вмів притягати до нього полонених із іскрою таланту, цілими годинами ними займався. Ніколи не можна було йому ні в чому відмовити, коли справа торкалася театру. Доводилося і мені, з його наказу, виступити в ролі Терешка в Тобілевичевій „Суєті“ першого дня свят. Виступав у ній і таборовий лікар, якийсь досить надутий, але ж добрий чоловік — у ролі Михайла. Грали й інші українці-офіцери. Вистава пройшла з величезним успіхом, і це було для Шербини найбільше щастя. Ще й досі бачу його: зекуючи на свій вихід за кулісами, він ходить і обличчя його сіє.

„Дядьку Василю, — так мене звали в таборі — добре йде, дуже добре йде!“

А по четвертім акті виходжу розгримовуватися, дивлюся — Шербина плаче. Плаче від щастя, що вистава пройшла „блискуче!“. Що з ним? Чи живе він? Брав участь у визвольній боротьбі, перейшов на еміграцію з дружиною та дитиною, їздив по Галичині з концертами на бандурі, потім затужив за своєю Херсонщиною, за театром, перейшов Збруч, і ми бачилися з ним у червні 1927 р. в Харкові, саме в той час, коли почали вважати бандуру за щось наче контрреволюцію. Йому винайшли якусь службу таборові товариші, піднайшли помешкання... Ввесь час був він якийсь прибитий, тільки очі світилися давнім вогнем... Що далі з ним сталося — не знати. І у Фрайштадті, і в Зальцведелі дружив він з чудовим таборовим промовцем Орищенко (убили большевики 1919 р.), жив з ним в одному бараці, з Дометом Оляничном (відомим тепер істориком, що живе в Німеччині), та з таборовим декоративним маляром Березняком (згинув трагічно, спалившись у поїзді 1919 р.), з Мошенком, родом з Харкова. Великі знайомства мав і в Галичині...

Це Шербина створив той настрій, що його ніколи забути не можна, коли згадати таборове Різдво 1917 р. в Зальцведелі. А другий — Євген Турула.

До речі. Крайшого організатора музичної справи, організатора хорів — я не знав. Вічно невдоволений, з тисячею всяких недуг, при тому дуже добрий товариш (праці й забави), незвичайно товариська людина — Євген Турула мав геніальні задуми. Сам трохи малював, проводив цілі вечори з Березняком, нараджуючись із ним, який найкращі зладити декорації на різдвяне свято, для якого в нього є вже, мовляв, музика, підготований хор і т. д. І декорації ці вишили напричуд, сам Березняк ними захопився, потрапив у тон, віддав у подробицях і сільську панораму, і настрій села...

Я й досі бачу другий і третій святковий образ: це Турулова Увісла на Поділлі, вся в якомусь фіолетовому тоні... Увисляські колядники співають то піяно, здалека, то наближаючись, чимраз голосніше, незрівняну коляду „Новая радість світу ся з'явила“, то знов „звізда“ з'являється на сцені, то знову весела коляда „Прод злосливий засмутився“, під ногами скрипить сніг — повна ілюзія дійсності з дитячих років. А третій образ — над ранком пють пізні, гавають собаки, ще проходять запізнялі колядники вулицею, дзвонять дзвони, в далекій церкві світиться у віконцях, здалека доходить нута різдвяного тропаря... І все це під звуки таборової оркестри, яку тримає у своїх руках рознервованим, але якось незвичайно роз'ясненим Турула, махаючи смиком у бік усміхненого і вдоволеного високого Оляничина, що стоїть, граючи на басі.

В театрі робиться щось неймовірне: люди плачуть. А в куті стоїть висока ялинка, освічена електричними лампочками. Завіса падає. Та люди не роз-

(Докінчення статті з 4-ої стор.)

ходяться, сидять як заворожені. Турула сходить із свого місця. На естраду виходить командант табору, бажає всім веселих свят і закінчує окликом „Ще не вмерла“! Зелектризована зала — з 2.000 людей — встає, співає національний гимн. Десь ділися сльози, кудись пропали зітхання. Поволі театр пустіє. Люди розходяться по бараках. Ідемо й ми з Турулою (де він тепер, і як йому живеться за морем з його хором — бо ж без хору він жити не може!) — до міста. Ідемо, і нічого не говоримо. В серцях щось повно. А все це: Щербина, Турула, Березняк, хор, оркестра, і ті, що грали...

Це було 6 січня 1917 року, десь коло 8 год. (у 5 почали). А на другий день при битком набитій залі ми грали „Суету“ — такого Акілу Акіловича, як Оляничин у цій ролі — я таки ще не бачив! А ще чудово грав Березняк — Івана...

Другого дня ми закінчили у таборівій школі, що була під моїм проводом — семестр. Теж незвичайне свято. Треба було бачити обличчя таборових учнів, коли їм роздавали засвідчення! З захопленням прийнято текст телеграми до „Союзу“ в Берліні з подякою за провід у праці.

І один і другий вечір для мене — незабутні! Незабутне теж шкільне свято — на Різдво 1917 р.